

ГРІНЧЕНКІВСЬКІ ЕТЮДИ

«Україна! В цьому слові для мене все»

УДК 37.091.4Грінченко
Г85

Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах
комісією з філософсько-світоглядних дисциплін
Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України
(протокол № 1 від 14 березня 2019 року)

За загальною редакцією

Войцехівського М.Ф., директора Інституту післядипломної
педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидата педагогічних наук, доцента;
Уфимцевої С.В., директора НВК «Домінанта»,
кандидата педагогічних наук.

Рецензенти:

Салата О.О., завідувач кафедри історії України Історико-філософського
факультету Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор історич-
них наук, професор;

Лоха Л.О., вчитель-методист ліцею «Поділ» № 100, заслужений вчитель України.

Керівники авторського колективу:

Левітас Ф.Л., завідувач кафедри історичної та громадянської освіти Інсти-
туту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса
Грінченка, доктор історичних наук, професор;

Дика Н.М., завідувач кафедри методики мов та літератури Інституту після-
дипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінчен-
ка, кандидат педагогічних наук, доцент.

Грінченківські етюди. «Україна! В цьому слові для мене все» :
Г85 навчально-методичний посібник / за заг. ред. М.Ф. Войцехівського,
С.В. Уфимцевої ; кер. авт. кол.: Ф.Л. Левітас, Н.М. Дика. — К. : АКМЕ
ГРУП, 2019. — 176 с.

ISBN 978-617-7354-16-0

Навчально-методичний посібник є спільним проектом Інституту після-
дипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка
та навчально-виховного комплексу «Домінанта». Запропонована праця містить
історико-літературні студії, присвячені багатоманітній творчості Бориса Дми-
тровича Грінченка, і методичний досвід педагогів у використанні Грінченкової
спадщини на уроках та у позаурочний час.

Для вчителів історії, правознавства, етики, української мови та літератури,
іноземних мов, всіх, хто цікавиться життям і творчістю Великого Українця.

УДК 37.091.4Грінченко

ISBN 978-617-7354-16-0

© М.Ф. Войцехівський, С.В. Уфимцева,
Ф.Л. Левітас, Н.М. Дика та ін., 2019
© ТОВ «АКМЕ ГРУП», 2019

Войцехівський М.Ф.

Постать Бориса Грінченка на зламі епох,
або Сучасний Борис Грінченко з минулого 5

РОЗДІЛ I

ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНА І ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА БОРИСА ГРІНЧЕНКА У ВІЗІЯХ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Уфимцева С.В., Ситченко С.Г.

Спадщина Бориса Грінченка в освітньому процесі 8

Сафарян С.І.

Літературна спадщина Бориса Грінченка як засіб
формування громадянської компетентності 17

Дика Н.М.

Словник Бориса Грінченка як засіб розвитку
лексикографічної компетентності вчителя-словесника 30

Беззуб Ю.В.

«...Звемо його нашим національним пророком...»
Постать Тараса Шевченка в публіцистичній спадщині
Бориса Грінченка 1892–1893 рр. 39

Кузьменко Г.В., Матвійчук О.Є.

Літературна творчість Бориса Грінченка
у візуальних образах художників-графіків 53

Левітас Ф.Л.

Елітна проза Бориса Грінченка «Брат на брата»
як історико-філософське джерело 70

Клименко Н.П.

Політичні переконання та світоглядні орієнтири
Насті Грінченко у контексті становлення українського
національно-визвольного руху початку ХХ ст. 78

Лозова О.Б.

Гуманізація освіти через призму творчої спадщини
Бориса Грінченка 91

Петрощук Н.Р.

Педагогічні погляди Бориса Дмитровича Грінченка
на роль учителя в суспільстві 95

РОЗДІЛ II

ГРІНЧЕНКОЗНАВЧІ ПРАКТИКИ У ВИМІРАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

<i>Левітас Ф.Л., Клименко Н.П., Трухан О.Ф.</i> Використання творчої спадщини Бориса Грінченка в освітньому процесі	102
<i>Кулигіна С.Ю.</i> Урок-диспут «Яку силу має людська доброта?» (за оповіданням Бориса Грінченка «Грицько»)	114
<i>Лавринчук В.П.</i> Урок розвитку зв'язного мовлення в 6 класі. Усний переказ тексту у художньому стилі	120
<i>Марченко І.І.</i> Утвердження прагнень людини до любові та добра в оповіданні Бориса Грінченка «Каторжна»	123
<i>Ситченко С.Г.</i> Комбінований урок «Виховання родинних цінностей» (за оповіданням Бориса Грінченка «Батько та дочка»)	129
<i>Ситченко С.Г.</i> Урок розвитку зв'язного мовлення (6 клас). Особливості опису природи. Усний детальний переказ розповідного тексту з елементами опису природи	132
<i>Приходько Т.П.</i> Квест «Сторінками життя та творчості Бориса Грінченка»	137
<i>Syrota N.</i> Lesson plan. Borys Hrinchenko. "I've devoted myself to a hard labour without any doubts..." The main facts of the biography	145
<i>Pilipchouk T.</i> Plan de la leçon. Boris Hrinchenko. «J'ai consacré ma vie à un travail dur sans aucun doute...» Les faits principaux de la biographie	149
<i>Олексенко С.В.</i> Використання творів Бориса Грінченка для дітей у практиці психолога навчального закладу	154
<i>Дудар О.В., Богданець-Білоskalенко Н.І.</i> Музей Бориса Грінченка як приклад новітніх освітніх практик університету	161
<i>Ковбасенко Ю.І.</i> Мала проза Бориса Грінченка у педагогічному та художньо-естетичному вимірах	168
<i>Відомості про авторів</i>	174

Ковбасенко Ю.І.

МАЛА ПРОЗА БОРИСА ГРІНЧЕНКА У ПЕДАГОГІЧНОМУ ТА ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОМУ ВИМІРАХ

Бориса Грінченка без жодних перебільшень можна назвати справжнім енциклопедистом, оскільки він виявив себе як талановитий письменник, педагог, лексикограф, громадський діяч, — і це далеко не повний перелік його звитяг та здобутків. Звісно, кожна зі сфер його діяльності заслуговує на окреме глибоке дослідження і має своїх дослідників.

Водночас особливо актуальним є, так би мовити, «синтетичний» кут зору на різні вектори його діяльності, оскільки саме він корелює із уже згаданою «синтетично-енциклопедичною» діяльністю Бориса Грінченка. Зокрема, значний науковий інтерес становить його мала проза, оповідання, в яких яскраво втілилися його педагогічний та письменницький таланти.

Недаремно з набуттям Україною державної незалежності художні твори Бориса Грінченка широко репрезентовані у шкільних програмах з української літератури. Зокрема, це стосується оповідання «Украла», вивчення якого для більшості українських школярів стане першим знайомством із творчістю класика української літератури і відомого педагога.

Оповідання пропонується розглядати після ознайомлення з твором Архипа Тесленка «Школяр». І то не випадково: обидва вони близькі не лише тематично, а й за настроєм. Ідеться не стільки про наслідування чи вплив, скільки про спорідненість світоглядів письменників. Учням не зайве буде розповісти, що «Школяра» написано саме в той час, коли Архип Тесленко познайомився з Грінченком та його дружиною Марією Загірньою. Подружжя всіляко підтримувало і заохочувало молодого письменника до творчості, і саме завдяки зусиллям Грінченка була надрукована перша збірка Тесленкових оповідань, до якої увійшов і «Школяр».

З огляду на тематичну і настроєву спорідненість обох згаданих творів, а також задля уникнення повтору стандартних методичних прийомів розгляду художнього тексту пропонуємо вчи-

телеві застосувати елементи філологічного аналізу. Тим паче, що такий підхід допоможе дати п'ятикласникам уявлення про наукову діяльність Грінченка, автора прекрасного вітчизняного словника — чотиритомного «Словаря української мови», а також про його «копітку шахтарську роботу над пошуком слова» (В. Яременко).

Після прочитання у класі оповідання «Украла» проводимо лінгвістичне коментування твору, пояснюючи учням значення незрозумілих чи малозрозумілих їм слів за допомогою Грінченкового словника («силоміць», «перепічка», «похнюпитися», «юрба» тощо). Тут доцільно розповісти школярам про титанічну і каторжну працю письменника над укладанням словника, в якому, за висловом О.Т. Гончара, «з синівською сумлінністю, з дивовижною повнотою зібрано все, що на той час вродило квітчасте поле української мови». Чотиритомний «Словарь української мови» (1907–1909) включає до 68 тисяч слів як загальноновживаних на той час, так і діалектних. Хоча вивчення діалектизмів передбачене програмою з мови в 6 класі, варто звернути увагу п'ятикласників на семантику таких ужитих в оповіданні слів, як «уп'ять» та «вчиття».

Сюжет оповідання простий: «школярка першого року» Олександра од голоду вкрала у своєї подруги Пріськи шматок хліба. Її спіймали «на гарячому», коли вона (голод не тітка) їла вкрадений хліб у шкільному дворі. Вчитель Василь *Митрович* (порівняйте — Борис *Дмитрович* Грінченко), виявивши неабиякий педагогічний такт, пригасив конфлікт, спонукав Олександру зізнатися і покаятися, змінив ставлення учнів до факту крадіжки та й до самої дівчини. Водночас Олександра отримала добрий життєвий урок (до речі, хоча в оповіданні, особливо у фіналі, виразно відчувається неприхований дидактизм та моралізаторство, школярі охоче його сприймають).

Під час аналізу твору можна запропонувати учням заповнити таблицю авторської характеристики образів головних героїнь (див. *табл. 1*). Небажано пропонувати дітям креслити таблицю у зошитах на уроці — це займе багато часу. Найкраще використати сучасні ІТ-технології, а самому вчителю з допомогою учнів (вони добирають цитатний матеріал) заповнити першу частину таблиці — занотувати все, що стосується Олександрів. Другу частину таблиці за поданим зразком заповнять колективно самі учні.

Таблиця 1

**АВТОРСЬКА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБРАЗІВ
ГОЛОВНИХ ГЕРОІНЬ ТВОРУ**

Героїня	Олександра	Пріська
Соціальне походження та умови життя	«дочка сільського писарчука-п'яниці»; «часто сидить на сухому хлібові»; «ми їмо сухарі вже другий тиждень»	«батько її був в економії за прикажчика»; «вона завсіди приносила з дому гарну їжу: пиріжки, перепічки, коржі тощо»
Портрет	«Її біляве, все у веснянках обличчя було біле, як крейда» (двічі підкреслена блідість); «блідє обличчя»; «маленька білява дівчинка»	«Пріська була дівчина сита, добре годована»; «Її нерозумні очі з сміху аж сходилися за ситими щоками» (двічі підкреслена ситість)
Пряма авторська характеристика	«Звістка про те, що Олександр украла у Пріськи хліб, дуже вразила і здивувала вчителя. На Олександрю він ніколи нічого не думав»; «Вона вийде зі школи розумною і чесною дівчинкою»; «вона була дівчинка боязка»	«Вона погано вчилася, але була дуже весела, і не могла говорити, не сміючись»
Поведінка під час конфлікту	«Вона сиділа, низько похнюпивши голову і втупивши очі в свій стіл»; «Вона вхопилася руками за стіл, немов боялася, що її тягтимуть кудись силоміць»; «Вона мовчала і сиділа непорушно як кам'яна»; «Блідє обличчя в Олександрі зробилося відразу як жар червоне»; «голосне гірке ридання розітнулось у школі»; «Вона похнюпилася»; «нічого не могла сказати за слізьми»; «вона нічого не хотіла їсти і все плакала»	«Вона й тепер, осміхаючись, загомоніла»; «Пріська вже не мовчала й торохтіла»

З таблиці добре видно, що автор використовує в оповіданні прийом антитези, різкого протиставлення двох героїнь. Симпатію письменника до голодної «злодійки» можна відчутися і в його негативному ставленні до хлопця, який голосніше за всіх засуджував Олександру: «Один великий школяр, *не дуже розумний і не дуже жалісливий* (виділення моє. — Ю. К.), загомонів: “Бач, що вигадала, — красти! Її треба прогнати з школи!”».

Після роботи з таблицею доцільно провести так званий стилістичний експеримент, тобто заміну одних слів іншими, з метою визначення ідеї оповідання та авторського задуму. Для цього варто запропонувати учням з’ясувати спочатку за тлумачним словником значення слів «ридати» і «плакати» («лити сльози від болю або душевного зворушення») і пояснити різницю між ними.

Так, учні дійдуть висновку, що Грінченко, неодноразово вживаючи слово «ридати», психологізує оповідь, підкреслюючи глибину переживання маленької героїні. З тією ж метою автор пише, що ридання не почулося, а «розітнулося» у школі.

Далі доречно запропонувати учням поміркувати над самим вчинком Олександри. Читачеві, як правило, так і хочеться сказати: та хіба постійно голодна убога дівчинка, взявши в ситої Пріськи шматок хліба (що, до речі, майже не позначилося на настрої останньої), скоїла злочин? Хіба це *крадіжка*? Невипадково упорядник збірки, де опубліковане оповідання, замінив слово «украла» висловом-евфемізмом «*взяла без дозволу* (виділення моє. — Ю. К.) шматок хліба в товаришки» [2, 9].

Але вчитель не повинен піддаватися спокусі спрощено потрактувати психологічну зав’язку твору, хоча він, звісно, може так повести урок, що більшість або й усі учні зійдуться на тому, що це не крадіжка, і не осудять нещасну Олександру. Сита ж і самовдоволе-на Пріська у будь-якому разі їхніх симпатій не викликає. Наголосимо, що тут було б нерозумно застосовувати випробуване в нашому недалекому минулому гасло про «експропріацію експропріаторів». Ні, Олександра таки украла, і крадіжка є крадіжкою, справжнім злочином, одним з найтяжчих біблійних гріхів (тут можна використати матеріали Книги книг). Узяти без дозволу, потайки чуже — *суть украсти*. У тім-то й криється психологізм і трагізм ситуації: дівчинка хороша, порядна, але живе в таких нелюдських умовах, що свідомо йде на злочин, притому не вперше (Пріська: «Вона

не вперше це краде. Вона кілька разів у мене тягала. Кинеш торбу з пирогами — так і потягне. А оце вже сьогодні... Бачу, вхопила хліба та й побігла з школи у двір, та зайшла за дерево, та й їсть. Прибігла до неї, а вона злякалась. «Не кажи, — каже, — вчителю, я тобі малюнок дам»...»).

Пам'ятаєте відому ситуацію зі сфери пунктуації: від місця постановки коми залежить вирок — «стратити, не можна помилувати» чи «стратити не можна, помилувати»? То де ж поставити «кому» у ставленні дітей до вчинку Олександри? І саме тепер, коли клас розмірковує, оцінюючи відтворену вчителем ситуацію, доцільно застосувати ще один прийом філологічного аналізу художнього тексту: компонентний аналіз лексичного значення ключового слова — заголовок у зв'язку з усіма трьома видами текстової інформації: фактуальною, підтекстовою та концептуальною (І.Р. Гальперін).

Учні отримують завдання (його можна попередньо дати додому) виписати в зошит статтю із словника, в якій тлумачиться слово «красти» (КРАСТИ — 1. Присвоювати чуже, брати потайки чуже. 2. Бути злодієм, займатися злодіємством).

У ході опрацювання оповідання закономірно постає питання: як же зрозуміти письменника, а тим паче видатного українського лексикографа, який стосовно однієї людини вживає антоніми? Так, оповідання починається із заголовка «Украла» («красти» — «крадій» — «злодій» — «нечесна людина»), а закінчується реченням: «Цього року вона... вийде з школи *чесною* (виділення моє. — Ю. К.) людиною». Чесний злодій? — Нонсенс?

Обговорюючи цю проблему, учні доходять висновку, який збігається з ідеєю твору: чесна і добра дитина мучиться, переживає і все ж чинить зло (можна попрацювати також над етимологією слова «злочин»). Причиною цього є тяжкі умови життя, точніше — існування. Невипадково оповідання «Украла» заборонялося царською цензурою [див.: 3, 133]. І хоч Олександра повелася, прямо скажемо, ганебно, її можна зрозуміти й вибачити, особливо зважаючи на те, що вона щиро розкалася у скоєному, і «з того часу вже ніщо не могло спокусити її».

ДЖЕРЕЛА

1. Грінченко Б. Украла / Б. Грінченко // Борис Грінченко. Вибр. твори. — К., 1987.
2. Хропко П.О. Проза Бориса Грінченка / П.О. Хропко // Борис Грінченко. Вибр. твори. — К., 1987. — С. 9.
3. Джерела творчих взаємин: Листи Б. Грінченка до В. Гнатюка // Жовтень. — 1963. — № 12. — С. 133.
4. Ковбасенко Ю.І. Філологічний аналіз художнього тексту / Ю.І. Ковбасенко. — К. : ІСДО, 1996.

Навчальне видання

ГРІНЧЕНКІВСЬКІ ЕТЮДИ
«УКРАЇНА! В ЦЬОМУ СЛОВІ ДЛЯ МЕНЕ ВСЕ»

Навчально-методичний посібник

За подані матеріали відповідають автори

У виданні з навчальною метою
(п. 6 ст. 15, ст. 23 Закону України «Про авторське право і суміжні права»)
використано матеріали, у тому числі ілюстративні,
що містяться у вільному доступі в мережі Інтернет,
зокрема зображення пам'ятника Б.Д. Грінченку
(скульптор М.Н. Обезюк, архітектор М.О. Босенко)

Над виданням працювали *Н.І. Гетьман, Л.Ю. Столітня,*
Т.В. Нестерова, В.І. Скрябіна

Підписано до друку 02.05.2019 р. Формат 60х84/16.
Ум. друк. арк. 10,23. Обл.-вид. арк. 10,70. Наклад 220 пр. Зам. № 0605-19.

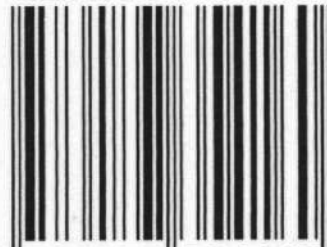
Товариство з обмеженою відповідальністю «АКМЕ ГРУП»,
вул. П. Сагайдачного, 12, м. Київ, 04070.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4931 від 07.07.2015 р.

Віддруковано в друкарні ТОВ «7БЦ»
07400, Київська обл., м. Бровари, б-р Незалежності, 2, кв. 148
e-mail: 7bc@ukr.net, тел: (044) 592-00-80
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5329 від 11.04.2017

(099) 314-77-03
e-mail: akme2015@meta.ua

ISBN 978-617-7354-16-0

9 786177 354160